

HOOFDSTUK V

Van Hoëvell en de drukpers van het genootschap (1839-1848)

Wolter Robert baron van Hoëvell (1812-1879) staat bekend als een van de vernieuwers in de koloniale politiek in Nederland na 1848. Voor zijn rol als Tweede Kamerlid (1849-1862) in het politieke debat is in allerlei studies plaats ingeruimd. Het belang daarvan is zodanig dat het verhaal over de aanloop tot zijn politieke carrière zich meestal concentreert op de verschillen van mening met het gouvernement in Batavia over de drukpers en op zijn betrokkenheid bij de protestvergadering van de Bataviase ingezetenen in het sociëteitsgebouw De Harmonie op 22 mei 1848. Daardoor zijn andere aspecten van Van Hoëvells verblijf in Nederlands-Indië minder goed voor het voetlicht gebracht. Ook Van de Velde, die in 2000 een biografie van P.J. Veth publiceerde, waarin hij uitgebreid op Van Hoëvell ingaat, heeft vooral aandacht voor het Harmonie-incident en de vernieuwersrol van Van Hoëvell in het koloniale debat na 1848, dit uiteraard in relatie tot Veth.¹ Het feit dat er nog geen moderne biografie over Van Hoëvell bestaat, leidt ertoe dat gegevens veelal worden ontleend aan de oudere literatuur.² Zo valt er juist over de jaren tot 1848 nog veel in te vullen: over zijn rol als tijdschriftredacteur, predikant en bestuurslid van verschillende particuliere organisaties, waaronder het Bataviaasch Genootschap. Bij die functies hoorden zaken, waarbij hij zich betrokken toonde, zoals de persvrijheid, de Indische taal-, land- en volkenkunde, het museum van het genootschap, de toestand van het onderwijs. Omdat Van Hoëvell in de belangrijkste ontwikkelingen binnen het genootschap in de jaren 1840-1848 een rol speelde als bestuurslid, vice-voorzitter en voorzitter, kunnen we de genootschapsgeschiedenis van die jaren koppelen aan zijn persoon. Daarbij spelen veranderingen in het verzamelbeleid en de

¹ Stapelkamp 1986:11-20 en Bosma en Raben 2003:193-203 behandelen het Harmonie-incident. Van de Velde 1998:52-80 gaat in op de relatie Veth-Van Hoëvell. Zie ook Van de Velde 2000.

² Met name de herdenkingsartikelen van Veth 1884b:234-94 en Van Soest 1879:199-232, waarbij Van 't Veer 1958:101-44 aansluit. Voor Van Hoëvells rol in het debat over het cultuurstelsel: Fasseur 1978. Een archief Van Hoëvell is niet overgeleverd.

Portret van Wolter Robert baron van Hoëvell, president van het genootschap,
lithografie uit Eigen Haard 1879 (collectie RKD/Iconografisch Bureau Den Haag)

geschiedenis van de eigen drukpers van het genootschap een rol, het laatste vooral omdat het bijdroeg tot Van Hoëvells vertrek in 1848. In het kader van deze studie ligt vanzelfsprekend de nadruk op Van Hoëvell en het genootschap.

Van Hoëvell in het bestuur

Wolter Robert was in 1812 in Deventer geboren als zoon van de officier G.W.W. baron van Hoëvell en E.J.J. van der Capellen, een volle nicht van de gouverneur-generaal. De jonge Van Hoëvell volgde onderwijs in Groningen, waar hij na de Latijnse School theologie ging studeren. In 1831 nam de aspirant-predikant deel aan de Tiendaagse Veldtocht als lid van een studentencompagnie. In 1836 gepromoveerd in de theologie, vertrok hij, na te zijn getrouwd, naar Batavia om in 1837 als 24-jarige zijn werk als predikant der eerste klasse aan te vatten voor zowel de Nederlandse als de Maleise gemeente van de Hervormde Kerk. Naar het schijnt volgde zijn vertrek naar Batavia na een advies van zijn aangetrouwde oom, de voormalige gouverneur-generaal.

Opvallend in dat eerste jaar is niet zo zeer de uitverkiezing tot lid van het genootschap tijdens de algemene vergadering ter gelegenheid van het bezoek van Prins Hendrik. Hij was een van de vele leden, waarmee het genootschap in dat jaar versterkt werd.³ Eerder is opvallend dat hij meteen in 1837 met zijn collega-predikant S.A. Buddingh en met de directeur van de Landsdrukkerij, J.J. Brest van Kempen, het plan smeedde om een tijdschrift op te richten. In april 1838 rolde de eerste aflevering van het *Tijdschrift voor Neêrland's Indië* van de pers. Er is nog weinig bekend over de voorgeschiedenis van deze tijdschrift-oprichting en dan wel in het bijzonder in verband met het Bataviaasch Genootschap. Waarom een zelfstandig tijdschrift, weliswaar met instemming en hulp van het gouvernement, waarom niet een tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap? Dat laatste zou pas in 1852 gebeuren met de oprichting van het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*.

In 1832 lanceerde de toen net benoemde genootschapsvoorzitter Lenting een plan voor een tijdschrift, uit te geven onder bescherming van het genootschap.⁴ De *Verhandelingen* vond hij minder geschikt om kunsten en weten-

³ In de vergadering van 27-8-1837 werden twee honoraire, vijf corresponderende en 24 gewone leden benoemd. Op de eerdere algemene vergadering van 29-3-1837 waren al 69 nieuwe leden benoemd. Onder hen waren S.A. Buddingh (later voorzitter), F.W. Junghuhn, P. Mijer (later secretaris), C.F. Pahud, A. von Humboldt, A. Waitz en C. van der Wijck (de beide laatsten waren later bestuurslid). ANRI KBG Dir 0101 en Dir 0103.

⁴ ANRI KBG Dir 0085, vergadering 12-12-1832, punt 36.

schappen te verbreiden, omdat ze alleen de leden bereikten en een te lage verschijningsfrequentie hadden. Lenting dacht aan een breder lezerspubliek. Van Hoëvell stond iets dergelijks voor ogen, toen hij vijf jaar later het plan realiseerde. Waarschijnlijk heeft hij geweten van het gestrande plan van Lenting. Als lid had Van Hoëvell in 1837 echter nog geen invloed op het bestuur van het genootschap. Hij zag mogelijkheden om zijn eigen tijdschriftplan buiten de genootschapskring te realiseren. Het in het bestuur gesignaleerde probleem van de Landsdrukkerij, die leed onder een tekort aan personeel, wist hij te omzeilen door de directeur van de drukkerij zelf voor het plan te winnen en hem in de redactie op te nemen. Juist in 1837, toen het genootschap besloot dat het drukken van deel 17 van de eigen *Verhandelingen* sneller en goedkoper in Nederland kon gebeuren, op grond van een berekening van Brest van Kempen zelf, kon Van Hoëvell de voorbereidingen voor het nieuwe tijdschrift afronden in samenwerking met diezelfde drukkerij.⁵ Er moeten andere factoren een rol hebben gespeeld, dat de ene bundel *Verhandelingen* niet en een tijdschrift met verschillende afleveringen en met een flinke oplage wel kon worden gedrukt. Was er voor de directeur en het personeel van de drukkerij meer te verdienen aan een periodiek, dan aan de onregelmatig verschijnende *Verhandelingen*? Men was van de Landsdrukkerij afhankelijk, omdat een drukpers in de handen van particulieren nog ongehoord was. Zoiets zou pas na 1848 van de grond komen.

Van Hoëvell had eer van zijn initiatief: een regelmatig verschijnend *Tijdschrift voor Neêrland's Indië*, twee delen per jaar van 1838 tot 1843, tien boekdelen in klein octavo van gemiddeld meer dan 500 pagina's in een oplage van ongeveer 500 exemplaren. Na 1843 werd het aantal delen per jaar uitgebreid tot vier (Van Delden 1990:11). In dezelfde periode gaf het Bataviaasch Genootschap drie octavo-delen van zijn *Verhandelingen* (17-19) uit van ongeveer gelijke omvang bij een oplage van 400 exemplaren, waarvan slechts de helft van de persen van de Landsdrukkerij kwam.⁶ In de resoluties van het bestuur van het genootschap staat in de jaren 1837-1838 nergens een vermelding van het nieuwe tijdschrift, dat toch door drie leden van het genootschap werd opgericht. Voelde het genootschapsbestuur zich niet betrokken bij zo'n voorgenomen periodiek? Of voelde het zich gepasseerd en had het graag meegedaan met het plan? De notulen geven op die vragen geen antwoord.⁷

Bij de uitverkiezing van Van Hoëvell tot bestuurslid op 11 april 1839 zal zijn redacteurschap van het tijdschrift een rol hebben gespeeld. Hij was

⁵ ANRI KBG Dir 0100, vergadering 22-3-1837, punt 10.

⁶ Een gedeelte van deel 17 van *VGB* (1839) werd in Leiden gedrukt, terwijl deel 18 (1842) op de pers van de Engelse zending te Parapattan werd gedrukt.

⁷ De geschiedenis van het *TNI* moet nog geschreven worden. Van Delden 1990 geeft een korte beschrijving bij een uitgebreide inhoudsopgave

inmiddels een bekend persoon geworden in de kleine Europese gemeenschap van Batavia. Het tijdschrift verscheen al een jaar. De rol van Buddingh en Brest van Kempen, de laatste in 1839 als redactielid opgevolgd door de raadsheer bij het Hooggerechtshof, Pieter Mijer, was veel kleiner dan die van Van Hoëvell. Vandaar dat het tijdschrift altijd als 'zijn' tijdschrift wordt beschouwd (Van Delden 1990:11). Mijer (1812-1881) was in Batavia geboren en had zijn schooltijd in Nederland doorgebracht. Hij studeerde rechten in Leiden en promoveerde daar in 1832. Hij werd in 1835 referendaris bij de Algemene Secretarie en verhuisde in 1837 naar het Hooggerechtshof, eerst als griffier, in 1838 als raadsheer, in 1846 als vice-president.⁸ Mijer was lid geworden van het genootschap in maart 1837, was in 1839 in het bestuur gekomen en had in 1842 het secretariaat op zich genomen. Hij was een medestander van Van Hoëvell bij de Harmonie-vergadering van 1848. Later werd hij minister van koloniën, maar was toen een koloniaal conservatief, die in het liberale kamp in ongenade was gevallen.

Van Hoëvell werd in het bestuur gekozen tegelijk met de directeur-kolonel van de genie, jhr. C. van der Wijck. In dat bestuur troffen zij aan: genootschapssecretaris en hoofd van de Geneeskundige Dienst E.A. Fritze, hoofdingenieur van de Civiele Gebouwen J. Tromp, het lid van de Raad van Justitie A.J. Bik, landeigenaar J. Tiedeman, het lid van het Hooggerechtshof C. Visscher, de algemeen boekhouder M.H. Halewijn, generaal-opperbevelhebber F.D. Cochius, directeur van 's Lands Plantentuin en hoofd van de Natuurkundige Commissie P. Diard en diens medelid in die commissie, de natuurkundige H. Bürger. Voorzitter Merkus was nog niet terug van Europees verlof en zijn vervanger net vertrokken, zodat de secretaris tijdelijk het bestuur aanvoerde. In het bestuur waren Merkus en Fritze de langstzittenden (vanaf 1821, respectievelijk 1828). Na de aanvulling met twee nieuwe leden en na de terugkomst van Merkus in juni 1839 was het weer op volle sterkte. Gouverneur-generaal D.J. de Eerens was beschermheer.

Van Hoëvell kwam spoedig na zijn aankomst in Batavia in tal van organisaties te zitten: in het bestuur van het Nederlandsch-Oost-Indisch Bijbelgenootschap en dat van het Javaasch Medewerkend Zendelinggenootschap, in de Hoofdcommissie van Onderwijs en in de Commissie tot Ondersteuning van Behoeftige Christenen, om slechts de belangrijkste te noemen. In de kerkenraad nam hij met zijn collega's Buddingh en N. Pluim Mentz in 1839 de leiding. Het onderwijs was vanaf het begin van Van Hoëvells verblijf een onderdeel van zijn werkzaamheden. Met Fritze werkte hij in 1839, nog vóór hij in het genootschapsbestuur plaatsnam, een plan uit voor de oprichting van een

⁸ Van Deventer 1884:71-92. Aan Mijers bestuursfunctie binnen het genootschap wordt hierin nauwelijks aandacht besteed. Mijer zelf maakte hier evenmin melding van in zijn *Rede*, uitgesproken bij zijn overgave van het bestuur aan opvolger James Loudon, in 1872 (Mijer 1872).

gymnasium in Batavia, waarvoor de opstellers dachten geld te kunnen vinden in de opheffing van het Instituut voor de Javaanse taal te Soerakarta. Hoewel het plan niet van de grond kwam – het gymnasium Koning Willem III werd ruim vijftien jaar na Van Hoëvells vertrek opgericht (1864) – geeft het aan dat de zaak van goed onderwijs in Indië hem aan het hart ging (Fasseur 1993:67-9). Bij de protestvergadering van mei 1848 speelden ook juist de thema's van de gebrekkige onderwijsmogelijkheden en de verplichting voor aanstaande ambtenaren om hun opleiding in Nederland te volgen de hoofdrol.

Verzamelingen

Toen Van Hoëvell lid van het genootschap werd, op de dag dat het Nederlandsch Koloniaal Museum gedoopt werd, beleefde dat museum een periode van grote drukte. Toen hij in het bestuur plaatsnam, was de verbouwing zo goed als klaar en was het verzamelen van naturalia de belangrijkste activiteit geworden. Het regeringbesluit over het museum was bijna vier jaar van kracht. Secretaris Fritze had veel werk aan de nieuwe activiteiten en de leden van de Natuurkundige Commissie speelden er een grote rol in. Van de verzamelde specimina uit het planten- en dierenrijk gingen twee exemplaren naar Nederland, terwijl een derde exemplaar in het museum in Batavia werd geplaatst, dit alles volgens de bepalingen van het regeringsbesluit over de subsidietoekenning van 1835. Incidenteel stuurde het museum in Leiden kisten met natuur-historische voorwerpen aan wat het noemde: het Bataviasche Museum van Natuurlijke Historie. In een brief die de directie van het Koloniaal Museum te Batavia eind 1838 had gericht tot collega C.J. Temminck van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden, werden een paar uitgangspunten verduidelijkt: 'Het Museum alhier is toegewijd aan de verschillende takken der natuurlijke historie, de oudheidkunde en de voortbrengselen van nijverheid en kunstvlijt van de bewoners dezer gewesten'. Het museum zou zich beperken tot voorwerpen van 'deze gewesten', in het bijzonder die van natuurlijke historie om zo het museum te Leiden, 'waarvan het museum alhier zich gaarne als eene filiaal inrigting wenschte aangemerkt te zien', van dienst te zijn.⁹ Weliswaar was het nieuwe museum door een bepaling in de subsidieverlening aan het Leidse museum verbonden, maar door zich als een filiaal te afficheren, werd het wel moeilijker om te verzamelen op andere terreinen dan die waarop het museum voor natuurlijke historie in de sleutelstad actief was. Zo was de Javaanse oudheidkunde in een ander museum in Leiden

⁹ Beide citaten uit een conceptbrief van 14-12-1838 van de directie van het museum te Batavia aan de directeur van 's Rijks Museum te Leiden. ANRI KBG Dir 0110, vergadering 1-11-1838, bijlage 66b.

ondergebracht en waren etnografica vooral in het Haagse Koninklijk Kabinet te vinden. Secretaris Fritze was zich bewust van het feit dat door het nieuwe beleid de aandacht eenzijdig op de naturalia was komen te liggen. 'Door de meerdere aandacht, die men tijdelijk aan de natuurhistorische voorwerpen heeft moeten schenken' was de archeologische, etnografische én voorwerpen van 'volksindustrie en nijverheid' niet veel aandacht toebedeeld, aldus Fritze in 1839. En door de opstelling in de tot museumgebouw veranderde kolfbaan kon het lijken alsof het uitsluitend om een museum van natuurlijke historie ging.¹⁰ Sinds 1836 waren er jagers en een insectenvanger aan het werk en wat dat opleverde moest worden geprepareerd door de assistent van de Natuurkundige Commissie, in doosjes worden geplaatst, in kasten worden gezet, van etiketten worden voorzien. Er groeide in het museum een collectie opgezette dieren en rond het gebouw een kleine dierentuin. De eerste koningstijger zat in augustus 1837 in zijn hok. Er werden een aap en een baviaan aangekocht voor f 101 en er moesten kippen aangekocht worden voor het voederen van de wilde honden en bananen voor de apen.¹¹ In december 1838 stuurde de resident van de Preanger regentschappen een tweede koningstijger (vervoerskosten veertig gulden).¹² In februari 1840 werd het kadaver van een rhinoceros javanicus uit Bantam opgehaald.¹³

Tijdens de algemene vergadering van 11 april 1839 kon Fritze melden dat de werkzaamheden van het tien man sterke bestuur nogal waren toegenomen, omdat 'elk wetenschappelijk vak bijzondere zorg en belangstelling vorderde, welke alleen in den bijzondere beoeffenaar van hetzelfde aangetroffen worden'. Het was een inleiding op een reorganisatie van het genootschap en een opdeling van de werkzaamheden: 'Dat alzoo de Oudheidkunde, de Ethnographie of volkskunde, de natuurkunde en eindelijk de Boekerij ieder als afzonderlijk Departement onder een bepaalde persoon behoort te staan'.¹⁴ Fritze was zich ervan bewust dat de natuurlijke historie nu voldoende aandacht kreeg en dat de andere vakken op soortgelijke wijze moesten worden aangepakt.

De woorden van Fritze wijzen in de richting van een verdere professiona-

¹⁰ Aldus het niet ondertekende 'Voorberigt' in *VGB* 17:V, waarschijnlijk afkomstig van secretaris Fritze.

¹¹ De in het genootschapsarchief bewaarde financiële stukken over 1833-1846 geven interessante aanvullingen op de notulen. ANRI KBG Dir 1332 bevat gegevens over de eerste uitgaven voor jagers in februari 1836, een insectenvanger in juni 1836. In april 1837 werden honderden doosjes aangeschaft voor het opbergen van naturalia, in juni wordt voor het eerst de 'tijger royal' gesignaleerd, in oktober 1837 de aankoop van dieren op een vendutie.

¹² ANRI KBG Dir 0106, vergadering 1-3-1838, punt 22, 47, en Dir 0107 vergadering 6-4-1838, punt 55.

¹³ ANRI KBG Dir 1333. Op 28-2-1840 kostte dit f 16 aan vervoer, inclusief de huur van een prauw.

¹⁴ ANRI KBG Dir 0112, algemene vergadering 11-4-1838, punt 3, 7.

lisering die het genootschap heel goed kon gebruiken. Was het in 1778 met een encyclopedisch beginselprogramma opgericht, zestig jaar later heerste het gevoel dat beperking ('tot deze gewesten') en specialisatie (oudheidkunde, etnografie en natuurlijke historie) de collecties ten goede zouden komen. Na 1850 zou het – met de oprichting van nieuwe verenigingen voor natuurkunde en geneeskunde in Nederlands-Indië en met de oprichting van het eigen *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* – komen tot verdere inperking van het werkterrein van het genootschap.

Van Hoëvell had op de eerste algemene vergadering na zijn intrede in het bestuur, op 19 juni 1839, een historische verhandeling gehouden over de beoefening van kunsten en wetenschappen in Indië. In deze lezing had ook hij de samenwerking geschetst, die tot stand was gekomen tussen de Natuurkundige Commissie en het genootschap. Van Hoëvell noemde dan ook nadrukkelijk het museum het Koloniaal Museum van Natuurlijke Geschiedenis.¹⁵ Fritze en hij stemden duidelijk overeen. Het was de predikant die op 23 juli 1839 terugkwam op het reorganisatievoornemen van Fritze in een poging het evenwicht te herstellen. Hij stelde een taakverdeling voor binnen het bestuur.¹⁶ Na de uitbreiding tot twintig personen eerder dat jaar, was dat meer dan nodig. Het bestuur werd te groot om zonder taakafbakening verder te gaan. Tijdens de vergadering van 9 augustus, waarbij zeventien bestuursleden aanwezig waren, kwam het tot een splitsing in vijf afdelingen op voorstel van Van Hoëvell en Van der Vinne. Het waren de volgende werkgebieden:

- 1 Historie, geografie, etnologie en archeologie
- 2 Oosterse talen
- 3 Fysica, chemie en 'oeconomia ruralis'
- 4 Natuurlijke geschiedenis
- 5 Redactie voor de werken van het genootschap

Van Hoëvell nam plaats in de afdeling oosterse talen met zijn collega-predikant van de Engelse zending H.W. Medhurst, en in de redactie van de werken van het genootschap met Mijer en Brest van Kempen.¹⁷

De tweede afdeling zou zich bezighouden met het Arabisch, Javaans, Maleis, Soendanees en het beheer krijgen over de Arabische boeken en handschriften van de Sultan van Bantam en over de Javaanse en Maleise handschriften. De bibliotheek zou onder beheer komen van de eerste afdeling, waar het nieuwe bestuurslid Buddingh zich speciaal met de boeken zou belasten. Aangezien Van Hoëvell tot de opstellers van het reorganisatievoorstel behoorde, mogen we aannemen dat hij zijn eigen belangen bij de verdeling van taken in het oog

¹⁵ Van Hoëvell 1839:100-3. Hij publiceerde zijn verhandeling als 'Geschiedkundig overzicht van de beoefening van kunsten en wetenschappen in Neêrland's Indië' in zijn eigen tijdschrift.

¹⁶ ANRI KBG Dir 0117, vergadering 23-7-1839, punt 10.

¹⁷ ANRI KBG Dir 0120, vergadering 9-8-1839, punt 4, bijlage nr 1.